

החינוך הבלתי פורמלי בישראל בראי משבר הקורונה ומעבר לו

המלצות

מוגש על ידי הקבינט הציבורי לחינוך

מייסודם של תא"ל (במיל) רם שמואלי ואבי קמינסקי

בשיתוף עם חברת Think Creative

נכתב ע"י מיכל שלם ומיכל לבנטל אנדרסון, עו"ד, Think Creative

יולי 2020

תמוז, תש"פ

הקדמה

משבר הקורונה שהוביל לריחוק חברתי הדגיש כי מסגרות החינוך הבלתי פורמליות תורמות תרומה משמעותית לרווחה האישית - חברתית (Well being) של התלמידים. אלו מהווים מקום משמעותי ללמידה רגשית-חברתית, טיפוח הזהות והכישורים הבין אישיים, סיטואציות חברתיות, עבודת צוות, כישורי מנהיגות והקניית ערכים. הובהר כי אין ילד של בוקר וילד של אחר הצהריים, מדובר ברצף אחד משלים. המשבר הוכיח כי הגבולות והדיכוטומיה בין החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי מלאכותיים. במציאות החדשה "נפרצו" גבולות החינוך הפורמלי ויש שילוב ידיים בין המערכת הפורמלית, הבלתי פורמלית והבית, רצף למידה שנמשך לאורך כל שעות היממה במסגרות שונות, ולכן נדרשת חשיבה למתן מענה הוליסטי. יש חפיפות בין התחומים והמסגרות שמשלימות האחת את השניה ורק ביחד בשילוב ידיים ניתן לתת מענה הוליסטי לצרכי התלמיד.

החינוך הבלתי פורמלי, הוא גמיש במהותו, רב מימדי, אינטרדיסציפלינרי ולפיכך בעל יכולות משמעותיות יותר לטיפול כישורי המאה ה-21 הנדרשים ולכלי חינוכי אפקטיבי שביכולתו לספק זהות ומשמעות.

החינוך הבלתי פורמלי משלים את הפורמלי בכל הקשור לפיתוח כישורים, מיומנויות, יכולת קבלת החלטות, התנסות, הכנה לעולם התעסוקה, עבודה בצוות ועוד, לצד מיקוד בתחומי הזהות ובתחומים החווייתיים חברתיים, רגשיים וערכיים.

מהו החינוך הבלתי פורמלי?

השיח החינוכי בעת הזו מתייחס לחינוך בצורה הוליסטית. הגבול בין חינוך ללמידה מטושטש ואינו מתמצה ברכישת השכלה פורמלית, החינוך הוא תהליך מתמשך ורציף המתרחש במקומות ובזמנים משתנים.

על אף שלמידה לא פורמלית מתרחשת באופן שיכול להיות אקראי, לא מובנה ולא מכוון, לרוב היא משמעותית ויוצרת חווית למידה ומפתחת כלים ומיומנויות.

תחת "פעילויות ושירותים בתחום החינוך הבלתי פורמלי" מכונסים מגוון רחב מאוד של פעילויות, החל בתכניות מנהיגות וערכים, מסגרות טיפול בילדים, דרך מועדוני ילדים ונוער המאפשרים פעילות חופשית או מובנית, פעילויות ספורט, מוזיקה, דרמה, תיאטרון, טיולים וכדומה, וכלה במסגרות לימודיות לשעות אחר-הצהריים ומסגרות המיועדות לילדים ולבני-נוער בסיכון.¹

¹ וייסלבאי, א', 2012, מעורבות ממשלתית במתן מסגרות משלימות ושירותי חינוך בלתי פורמלי לבני-נוער – סקירה משווה, הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

הגדרה נוספת: "חינוך בלתי פורמלי פירושו פעילות חינוכית מאורגנת, המתבצעת מחוץ למערכת החינוך ומספקת דפוסים ייחודיים של חינוך לקבוצות אוכלוסייה מוגדרות, בני כל הגילים, מתוך כוונה להשיג מטרות חינוכיות מסוימות. זהו דפוס חינוך המתאפיין בקוד ייחודי ושיטת חינוך ייחודית, המדגישה התאמה למשתתפים ודרכי פעולה ההולמות את המטרות. המאפיינים המרכזיים של החינוך הבלתי פורמלי – בחירה חופשית בהצטרפות לפעילות, גמישות, גיוון ומרכזיות המשתתפים – מאפשרים מתן ביטוי ומענה לצרכים המגוונים של פרטים וקבוצות באמצעות התאמה בין צרכיהם לבין יעדי המסגרת החינוכית".²

לחינוך הבלתי פורמלי מאפיינים בסיסים :

- וולונטרי
- מתרחש מחוץ למערכת החינוך הפורמלית אך מתנהל באופן שיטתי ומאורגן.
- מבוסס על בחירה וולונטרית של המשתתפים, גמיש ומותאם להם ולצרכיהם.
- מטרות ויעדים הממוקדים, בטווח הקצר.
- קשור לעתים קרובות לארגוני מגזר שלישי הפועלים בקהילה.
- ממוקד בהשגת מטרות שונות ויוצר איזון שונה בין הרכיבים טיפול, חינוך, הנאה והשגחה.
- גמישות המציבה את המשתתפים במרכז ומביאה לידי ביטוי את הצרכים האישיים והקהילתיים.
- תהליך יצרני רב תחומי.
- המדריכים מהווים דמויות משמעותיות ולא אחת מודל לחיקוי והזדהות.
- בעל מימדים של פנאי והפגה.
- למידה חוויתית ופיתוח מיומנויות וערכים.

²ד"ר קליבנסקי חגית, "מחינוך משלים לנוער לחינוך בלתי פורמלי לכול", מפנה, אוקטובר 2008

הזירה הבלתי פורמלית מאופיינת בריבוי שחקנים ובעלי עניין כאשר סמכויות ותקציבים מבוזרים בין משרדי הממשלה השונים. בנוסף למשרדי הממשלה גם הרשויות המקומיות, גורמי החברה האזרחית, הפילנתרופיה והמגזר העסקי מעורבים בפיתוח מימון וביצוע הפעילויות השונות בחינוך הבלתי פורמלי.

המעורבות הממשלתית בתחום החינוך הבלתי פורמלי היא חלקית, ולא מסונכרנת⁴. נכון להיום אין משרד או גוף ממשלתי שמתכללים או מתאמים את הפעילות הכוללת. הפיתוח, המימון והביצוע מתפזרים בין משרדי ממשלה רבים.

⁴וייסלבאי, א', 2012, מעורבות ממשלתית במתן מסגרות משלימות ושירותי חינוך בלתי פורמלי לבני-נוער – סקירה משווה. הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

מיסוד והסדרה

בישראל אין הסדרה ברורה וכוללת של תחומי הסמכות והאחריות ביחס לחינוך הבלתי פורמלי כולל בין השלטון המקומי לשלטון המרכזי.

במהלך השנים נעשו ניסיונות שונים להסדיר בחקיקה את נושא החינוך הבלתי פורמלי, במרס 2011 לדוגמא אושר בכנסת חוק הרשויות המקומיות (מנהל יחידת הנוער ומועצת תלמידים ונוער), התשע"א-2011. לפי החוק, בכל רשות מקומית שבתחומה 1,000 ילדים ונערים לפחות ימונה מנהל יחידת נוער, שיהיה אחראי לחינוך הבלתי פורמלי ברשות ולקידומו. משרד החינוך משתתף בשכרו של המנהל. אולם מעבר לאמור אין חובה לרשות לעשות פעילות בלתי פורמלית עבוד ילדי הרשות, וזה תלוי אמצעים ויכולות של כל רשות.

בינואר 2012 החליטה הממשלה לאמץ את המלצות ועדת טרכטנברג ולהורות על סבסוד מסגרות לימודיות נוספות בשעות אחר-הצהריים, בימים א'-ה', בגני-הילדים הציבוריים ובבתי-הספר, לילדים בני 3-9; כמו כן הוחלט על תוספת תקציב לתנועות הנוער. בנוסף היו ניסיונות לחוקק חוקים רלוונטים בתחום ראו למשל: הצעת חוק החינוך המוסיקלי בישראל, התשע"ט-2019, פ/322/21 של יעל גרמן ואח', הצעת חוק החינוך הבלתי פורמלי-2007 ועוד.

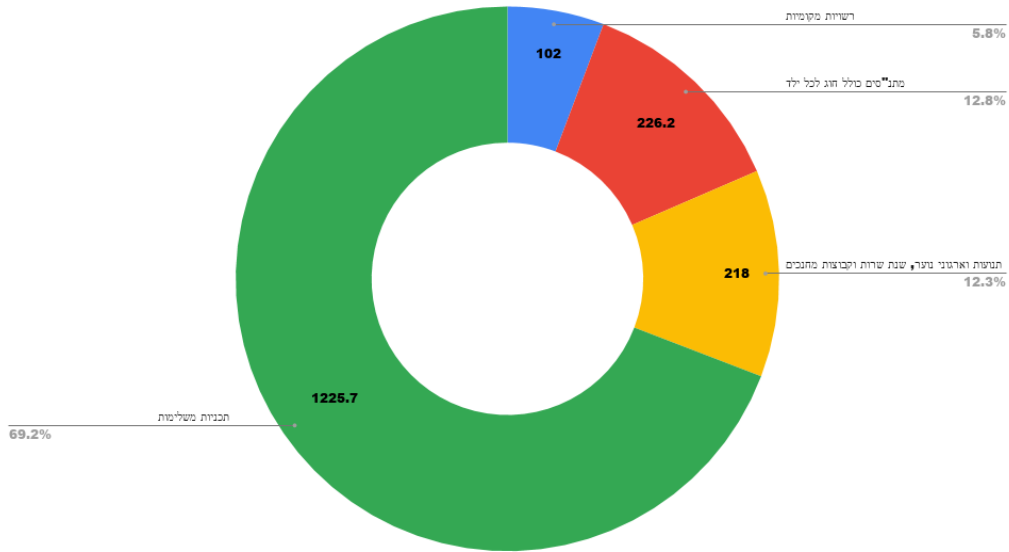
בנוסף קיימות החלטות ממשלה כמו החלטת ממשלה 922 ביחס לחברה הערבית והחלטת ממשלה 609 ביחס ליוצאי אתיופיה הקובעות כי על משרד החינוך חובה להפעיל תכניות חינוך בלתי-פורמלי לאוכלוסיות שונות לרבות האוכלוסייה הערבית, הבדואית, יוצאי אתיופיה ויישובי הצפון.

מינהל חברה ונוער במשרד החינוך הוא הגורם הממשלתי האחראי על שירותי החינוך הבלתי פורמלי במערכת החינוך. המינהל תומך ומתקצב פעילות חינוך בלתי פורמלי ברשויות המקומיות, בתנועות נוער ובארגוני נוער, החברה למתנ"סים ועמותות וארגונים העוסקים בחינוך הבלתי פורמלי.⁵

ברמה התקציבית והסטטוטורית ניכר הבדל מובהק בין 2 הזירות הזרות בגודלן, הפורמלית והבלתי פורמלית. הגם שמדובר באותם ילדים ובהיקף מוסדות דומה, בעוד החינוך הפורמלי מעוגן בחקיקת "חוק חינוך חובה" ומתוקצב בכ- 60 מילארד ₪ על כלל היבטי החינוך (שעות, צוות, בינוי, הסעים ופעולות), הרי שהחינוך הבלתי פורמלי נשאר הרחק מאחור ומאגם ממקורות שונים 1-2 מיליארד ₪, כמעט ללא מימון כוח אדם ועם חקיקה שולית בתחומים ספציפיים. כ-80% מהמימון של משרד החינוך לתוכניות חינוך בלתי פורמלי מחולק על בסיס קריטריונים דיפרנציאליים לאוכלוסיות מרקע חברתי-כלכלי נמוך.

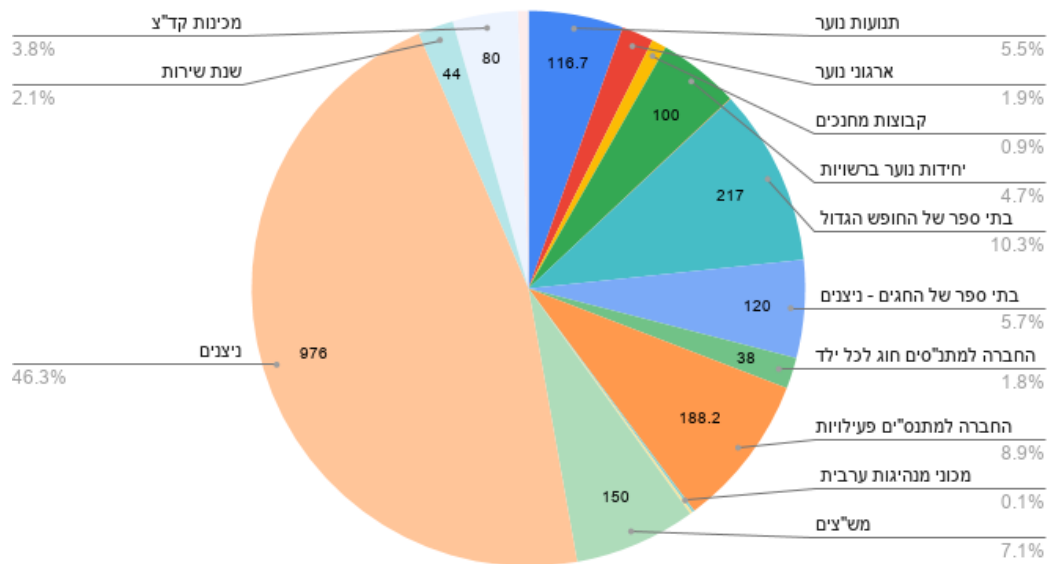
⁵ וייסבלאי אתי, אפריל 2020, פעילות החינוך הבלתי פורמלי בצל נגיף הקורונה, הכנסת - הכנסת - מרכז המחקר והמידע, על בסיס נתוני 2018

תקציב משרד החינוך (מלש"ח) לחינוך הבלתי פורמלי 2018

6

פילוח תקציבי משרד החינוך לחינוך הבלתי פורמלי ע"פ מסגרת - במלש"ח

⁶ וייסבלאי, א, יוני 2020, תקצוב דיפרנציאלי בתמיכת משרד החינוך בפעילות חינוך בלתי פורמלי, הכנסת - מרכז המחקר והמידע, מבוסס על נתוני ביצוע תקציב באתר משרד האוצר פיסקלי דיגיטלי

אתגרים והזדמנויות

עקרון מארגן . החינוך הבלתי פורמלי במדינת ישראל מתאפיין במגוון רב של פעילויות ותכנים אולם ללא עקרון מארגן ו/או תיאום מיטבי בין הגופים השונים והמגזרים (ציבורי- מגזר שלישי- פילנתרופיה - מגזר פרטי). אלו מביאים לעיתים לכפילויות וחוסר סנכרון בתכנים ומשאבים.⁷

גורם מתכלל . האחריות והעיסוק בחינוך בלתי פורמלי מבוזרים בין גופים ומשרדים ממשלתיים רבים המגדירים את החינוך הבלתי פורמלי בדרכים שונות, על בסיס גיל, תחום, וכו'. כך למשל, משרד החינוך באמצעות מינהל חברה ונוער אחראי על ילדים ובני נוער, המשרד לשוויון חברתי עוסק בחינוך בלתי פורמלי למבוגרים, משרד העלייה והקליטה עוסק בחינוך בלתי פורמלי לעולים ומשרד התרבות והספורט אחראי על מוסדות שעוסקים בין השאר בחינוך בלתי פורמלי כגון מוזיאונים, ספריות, קונסרבטוריונים, תיאטראות ואגודות ספורט למיניהן. אין גוף אחד ממשלתי שאמון על ראייה מתכללת של החינוך הבלתי פורמלי, מסתכל בצורה הוליסטית ומהווה גורם ידע מקצועי עיקרי. קיימים איים של ידע מפוזרים ולא מאורגנים לראיה כוללת.

צמצום פערים . על מדינת ישראל חלה החובה לוודא שאף ילד לא נשאר מאחור ולכולם סיכוי למוביליות חברתית ותעסוקתית בעתיד. לחינוך הבלתי פורמלי תפקיד משמעותי בסגירת פערים למשל בתחום פערי השפה, האוריינות הדיגיטלית, הדרכת הורים, פיתוח מימונויות וכישורים בדגש על הפריפריה הגיאוגרפית, החברתית ובמגזר הערבי והחרדי. החינוך הבלתי פורמלי משפיע הן על מניעת התנהגויות סיכון והן בהקשר של השוואת זמני העבודה של הורים לזמנים שבהם ילדיהם נמצאים במסגרות טיפול וחינוך. לתכניות חינוך בלתי פורמלי השפעה חיובית במיוחד על אוכלוסיות מוחלשות ואוכלוסיות מיעוטים והן משפיעות על צמצום פערים חברתיים כלכליים.

פער תקציבי ונגישות . היות ומדובר בחינוך וולנטרי, שאין חובה להיות בו ואין חובה למדינה להעניק אותו הרי שהוא לא מתוקצב בבסיס התקציב. ברשויות חזקות החינוך הבלתי פורמלי ממומן באמצעות תקציבים רשותיים או כספי הורים. ברשויות החלשות ובמקומות בהם המשאבים בחסר הרי שהחינוך הזה מתקיים באופן חלקי ביותר אם בכלל. קיים אי שוויון בהקצאת משאבים לרשויות המקומיות, תשתיות פיזיות שונות בחלקן לוקות בחסר, תכנים, מחסור בכח אדם מקצועי, חסמים תרבותיים באוכלוסיות מסוימות (עולים, חרדים, ערבים).⁸ המשמעות היא הרחבת הפערים בנגישות לחינוך הבלתי פורמלי ולתכני העשרה והתפתחות

⁷ חדאד חאג' יחיא, נ', & רודניצקי, א'. 2018, החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית: חזון ומעשה. מחקר מדיניות 122. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

⁸ חדאד חאג' יחיא, נ', ורודניצקי, א'. 2018, החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית: חזון ומעשה. מחקר מדיניות 122. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

אישית בין המרכז לפריפריה החברתית והגיאוגרפית ובין המגזרים השונים, הן בשל פער ביכולות התקצוב של הרשויות והן בשל מגבלות כלכליות של ההורים שאינם יכולים לממן.

למרות הערכים המוספים והיתרונות של החינוך הבלתי פורמלי לפיתוח מיומנויות רכות במיוחד בקרב צעירים מרקע חברתי כלכלי חלש, ההערכה היא שרק כ-30% מהאוכלוסייה הפוטנציאלית בישראל⁹ משתתפת בפעילות חינוך בלתי-פורמלי ואחוז קטן אף יותר בפריפריה. על פי נתונים שפרסם משרד החינוך בשנת 2018 כ-84% מן התלמידים בחינוך היסודי וכ-70% מהתלמידים בחטיבה העליונה השתתפו קבוע בחוגי העשרה, פנאי, אומנות או ספורט. 33% מן התלמידים בחינוך היסודי ו-28% מן התלמידים בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה השתתפו

באופן קבוע בפעילות תנועת נוער או ארגון נוער¹⁰. קיימת הטיה בהשתתפות לאוכלוסייה מבוססת. גם בשנת י"ג בה לוקחים חלק כ-10% מקרב הצעירים באותן שכבות גיל קיימת הטיה מובהקת לאוכלוסייה מבוססת.

החינוך הבלתי פורמלי כמעט ואינו מעוגן בחקיקה. כאמור אין הסדרה ברורה וכוללת של תחומי הסמכות והאחריות ביחס לחינוך הבלתי פורמלי.

חינוך בלתי פורמלי אינו נתפס כפרופסיה. כיום על פי ההערכה פועלים כ-25,000 בעלי תפקידים בחינוך הבלתי פורמלי. קיימים מסלולי ההכשרה שונים אולם אין הסדרה, תקינה או מסלול מובנה. אין מיצוב מקצועי, הכשרות מסודרות ואופק התקדמות.

מחסור בנתונים ומידע. אין מסד נתונים אחוד ו/או מקור סדור שמאגד את הנתונים לגבי מספר המשתתפים, כלל התקציב, תשתיות, תמיכות ועוד לכלל מסגרות החינוך הבלתי פורמליות. הקושי באיתור נתונים והחסר בבסיס אחוד מקשה על ניהול מיטבי ואופטימיזציה של המשאבים.

תרבות של חשיבה תוצאתית ומדידה לוקה בחסר. היות והחינוך הבלתי פורמלי ביסודו מושתת על התארגנות והשתתפות וולנטריות הרי שאינו מצטיין בתרבות ארגונית של חשיבה תכנונית לטווח בינוני ארוך, הצבת יעדים ומטרות ושימוש במדידה והערכה ככלי ניהולי.

⁹ תכנית הקפיצה החברתית, קרן רש"י, מרץ 2019
¹⁰ משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה, מיצ"ב תשע"ט – נתוני אקלים וסביבה פדגוגית, טבת תש"ף, דצמבר 2019, עמ' 221

המלצות אופרטיביות

א. קידום שינויים מבניים ותהליכים

1. **יצירת שולחן עגול בין משרדי** בהובלת השר להשכלה גבוהה והחינוך הבלתי פורמלי - המשרד להשכלה הגבוהה והמשלימה יהפוך לגוף האמון על תכלול ותיאום הגופים השונים העוסקים בחינוך בלתי פורמלי ואשר מבוזרים כיום בין גופים ומשרדים ממשלתיים רבים. הגם שהתקציבים והסמכויות לא יושבים כולם במשרד להשכלה גבוהה והמשלימה, מומלץ להוביל ראייה הוליסטית וכוללת באמצעות שולחן עגול של השחקנים השונים והובלת עבודת מטה שתתווה יעדים ותייצר תמונה רחבה וכוללת. במקביל מומלץ לפעול להקמת שולחן עגול רשותי שמתכלל את כלל הגופים והמסגרות הפועלים ברשות במסגרת החינוך הבלתי פורמלי בהובלת יחידת הנוער הרשותית שתפקידה להסתכל על התמונה הכוללת ברשות.
2. **הקמת בסיס נתונים אחוד ושקוף המאגד את כלל הנתונים והמקורות בתחום** - מומלץ להקים מסד נתונים אחוד כתנאי הכרחי לניהול מיטבי של התחום. מסד נתונים מהימן ושקוף לציבור יאפשר חשיבה הוליסטית על הנושא ויתן בידי מקבלי ההחלטות כלי ניהולי ראשון במעלה.
3. **הצעת חוק החינוך הבלתי פורמלי** - בדיקת מבקר המדינה (2009) העלתה כי בשל היעדר הסדרה ברורה וכוללת של תחומי הסמכות והאחריות בין השלטון המקומי לשלטון

המרכזי, נוצרו הבדלים ניכרים בין רשויות מקומיות שונות אשר לאופן ומידת המעורבות שלהן בחינוך הבלתי פורמלי של בני-הנוער.

חלק מהותי מהחינוך הבלתי פורמלי הוא התקיימותו מבחירה ורצון. הכוח של היחיד לבחור אם, במה ובאיזה היקף להשתתף בפעילות. לצד זה היות והפערים כל כך גדולים מרשות לרשות בביצוע פעילויות חינוך בלתי פורמליות, חשוב לראות גם את היתרונות בהסדרת הנושא בחוק. כך למשל קבוצות ומגזרים שאינם חשופים היום לפעילויות תקבלנה הזדמנות. מומלץ לקדם חקיקה והסדרה של החינוך הבלתי פורמלי אולם לנקוט במשנה זהירות ולאזן בין מהות הפעילות ורמת התערבות הרגולטור בקביעת חוק.

4. **הפיכת העיסוק בחינוך הבלתי פורמלי לפרופסיה** - ההתפתחות המקצועית, בארגוני המגזר השלישי, ברובה וולנטרית ותלויה בציר ההתפתחות של איש המקצוע. ברשויות המקומיות ובחברה למתנסים קיימים אמנם מסלולי התפתחות מובנים יותר המשלבים ניסיון והכשרה מקצועית, אולם מספרי המשתתפים בכלל המסלולים, עדין נמוכים יחסית למספר הכולל של המועסקים בתחום. על מנת לקדם את ההכרה הפרופסיונלית בצוותי החינוך הבלתי פורמלי מומלץ:

- א. מיסוד מסלולי הכשרה קצרי וארוכי טווח לרמות הניהול בדרגים השונים
- ב. הקמת תכנית צוערים לחינוך הבלתי פורמלי (בדומה לתכניות צוערים אחרות בחינוך הפורמלי או בכלל)

5. **הערכה ומדידה** - הצבת יעדים ומטרות ושימוש במדידה והערכה ככלי ניהולי. מומלץ לפתח כלי כלי מדידה והערכה יעודיים לתוכניות ולמסגרות השונות המותאמים למאפיינים הייחודיים של החינוך הבלתי פורמלי.

6. **יצירת שיתופי PPP בדגש על פילנתרופיה** - לאור היקף השירותים הנדרשים, הצרכים המגוונים והמחסור במשאבים, מומלץ ליזום ולקדם שותפויות בין מגזריות בהן כל מגזר מביא את היתרון היחסי שיש לו. שותפויות אלו יכולות לאגם ידע, ניסיון ומשאבים ולרתום אותם לטובת פתרון בעיות חברתיות וקידום מיזמים חדשניים.

7. **הכנסת החינוך הבלתי פורמלי לבסיס חוק התקציב** - כפי שהובהר לעיל, החינוך הבלתי פורמלי אינו מוגדר ו/או מאוגד במקום אחד וזאת חרף תפקידו החיוני במערך הלימודי. גם במקומות בהם קיים תקצוב, דוגמת משרד החינוך, קיים פער קיצוני בין הרצוי למצוי ובין תחום זה לתחום הפורמלי. בעוד שתקציב המשרד קרוב ל-60 מיליארד ש"ח, החלק של החינוך הבלתי פורמלי עומד על פחות מ-2 מיליארד ש"ח. מוצע למפות את התקציבים המופנים לתחום ולהכניס סעיפים ייעודיים לבסיס התקציב על מנת להבטיח את קיומם.

ב. חברה טובה ואתוס משותף

1. **שישי ערכי** - על מנת לקחת את מערכת החינוך קדימה יש לעצב את מבנה שבוע הלימודים, התכנים וההערכה כך שיתנו מענה הוליסטי ללמידה משמעותית, פיתוח כישורים ומיומנויות וסגירת פערים. מומלץ לשנות את מבנה שבוע הלימודים הפורמלי ל 5 ימי לימודים ומעבר ליום לימודים ארוך וביום השישי לייצר חלופות בחינוך הבלתי פורמלי בדגש על חינוך ערכי וזהות ופיתוח מיומנויות וכישורים. העברת היום השישי לאחריות החינוך הבלתי פורמלי יאפשר הרחבה משמעותית והנגשת החינוך הבלתי פורמלי לאוכלוסיות מגוונות כולל לפריפריה ומגזרים נוספים ויהפוך אותו לחלק בלתי נפרד מהרצף החינוכי. מהלך זה מחוייב בתקצוב ממלכתי דיפרנציאלי בהתאם לחוסן הרשות ובהתאמה מצ'ינג רשותי.

2. **מדד תנועות וארגוני נוער** - תנועות הנוער וארגוני הנוער מסייעות ותורמות לשימור ולפיתוח של ערכים חברתיים וממלכתיים, מעצימות את החניכים, מהוות מסגרת להתמודדות עם בעיות חברתיות-תרבותיות¹¹ ומספקות כר נרחב לבני נוער להתנסות בעשייה מגוונת, אידיאולוגית וחברתית ולעיצוב זהות משמעותית יחד עם קבוצת השווים. על אף אלו, ועל פי אומדן הלמ"ס האחרון משנת 2016 ההערכה היא כי מספר המשתתפים בתנועות הנוער אינו גבוה ועומד על כ 250,000, כ 62% מהם מהשכבות המבוססות(חציון עליון). נמצא כי שיעור החברות בתנועות נוער עולה ככל שהרמה הסוציו אקונומית גבוהה יותר. בנוסף קיימים ארגוני הנוער מגוונים המונים ע"פ אומדן הלמ"ס האחרון משנת 2016 כ 200,000 חניכים, רובם מהחציון הסוציו האקונומי התחתון ו/או האוכלוסייה החרדית.

בשל הערכים המוספים של תנועות וארגוני הנוער מומלץ להציב יעד שנתי של עליה ב 15% במספר החניכים בתנועות וארגוני הנוער ולפעול באופן פרואקטיבי להשגתו באמצעות בניית מדד רשותי וממלכתי שנתי שקוף לציבור, שיתן תמונה הן ברמת הרשות והן ברמת המדינה לגבי מספר החניכים והפיזור שלהן בכל רשות, הפעילויות ורמת שביעות הרצון. בנוסף, מומלץ לייצר תמריצים ברמה הרשותית לעידוד ההשתתפות בפעילויות אלו וסבסוד העלות בשכבות החלשות על מנת להנגיש אותן לכל ילד/ה באשר הם.

3. **הרחבת שנת י"ג** - כיום משתתפים במסגרות השונות (מכינות קדם צבאיות שנתיות וחצי שנתיות, שנת שירות, מכוני מנהיגות ערבית) כ 9000 צעירים לפני גיוס בשנה שבין סיום

¹¹ משרד החינוך: חוזר מנכ"ל, 2009; Smith & Jeffs ., 1999;

התיכון לשירות הצבאי, פחות מ 10% מהפוטנציאל בשכבות אלו ורובם מגיעים מהשכבות המבוססות ומהמרכז. מסגרות אלו מקנות כישורי מנהיגות, פיתוח עצמי וזהות ומקרינות על תחומים רבים, הגם שהמספרים הקטנים יחסית, הרי שבוגרי שנת י"ג משרתים שירות משמעותי בצבא, פעילים ומשפיעים בכל תחומי החיים . על מנת לצמצם פערים ולאפשר נקודת פתיחה מיטבית לצעירים בישראל יש להגדיל בהדרגה את מספר התקנים המוקצים לשנת י"ג, התקצוב והמסגרות ולהנגיש אותה לאוכלוסיות השונות בדגש על הפריפריה והמגזרים השונים. במקביל יש לפתח תפיסת הפעלה ממלכתית של שנת י"ג והפיכתה לשנה של למידה, התנדבות ומנהיגות.

הפיכת שנת י"ב לשנת שירות- לטווח בינוני - ארוך ובהינתן שהמערכת תעבור ל - 5 ימי לימודים בשבוע ו 5 בגרורות (585) מומלץ להסב ולהקדיש את שנת י"ב בחינוך הפורמלי לשנת התנדבות ופיתוח אישי כדוגמת ה Gap Year. ההובלה של שנה זו צריכה להיות משותפת למשרד החינוך יחד עם המשרד להשכלה גבוהה והחינוך המשלים והמסגרות הקיימות של המכינות ושנת שירות.

4. **החינוך הבלתי פורמלי כזרוע הארוכה של השלטון בחירום - לחינוך הבלתי פורמלי על**

זרועותיו השונות תפקיד משמעותי בחירום הן בהיבט של שמירה על רצף הפעילות ודאגה לרווחתם של החניכים והן בהיבט של התנדבות למען הקהילה. חוזר מנכ"ל משרד החינוך מינואר 2019, שעוסק בפעילות מערכת החינוך בשעת חירום, מתייחס להפעלת בני נוער ברשות המקומית במצבי חירום. על פי החוזר, בוגרי קורסים למנהיגות צעירה המתקיימים מטעם מינהל חברה ונוער במשרד החינוך (מד"צים, מש"צים) וקורסי הדרכה בתנועות נוער ובארגוני נוער, אלו יפעלו בשעת חירום במשימות סיוע ברשות המקומית בתחומי פעילות הנוגעים לשירותים אישיים וחברתיים, מערכת החינוך ומתן סיוע במרכזי פינוי, השהייה וקליטה באחריות הרשות המקומית.¹² לאור האמור מומלץ לבנות מערך מסודר הכולל את מינהל חברה ונוער, הרשויות המקומיות בדגש על יחידות הנוער, חברת המתנ"סים ומאות המרכזים הקהילתיים המקומיים, להפעלת בני נוער וחניכי שנת י"ג כמתנדבים בזמן משבר ובעיתות חירום הן באופן מקוון (כגון דאגה למבודדים, מיפוי צרכים, סיוע בקניות לקשישים) והן באופן פיזי (כגון חלוקת מזון, הפעלות לילדי צוותים רפואיים וכוחות הביטחון, סיוע בקניות לקשישים ומבודדים, התנדבות בחקלאות). פעילויות אלו יסייעו לבניית חוסן לאומי וקהילתי בעורף. יצויין כי יחידות הנוער הרשותיות והמרכזים הקהילתיים על סוגיהם השונים אשר ממוקמים בשכונות, מכירים את התושבים ויכולים לאפיין את הצרכים

¹² משרד החינוך, חוזר מנכ"ל, נוהלי שעת חירום במערכת החינוך, כ"ו בטבת תשע"ט, 3 בינואר 2019

בעת משבר טוב מכולם כמו גם לתכלל בצורה מיטבית את המענים באמצעות בני נוער וצעירים מתנדבים.

5. **פעילות מקוונת** - במהלך המשבר יחידות הנוער הרשותיות, תנועות נוער, חוגי ספורט ומסגרות בלתי פורמליות נוספות הצליחו לשמר מעט מהפעילות שלהם בצורה מקוונת. מלבד קיום שגרת הפעילות בחירום קיימו יחידות הנוער, מועצות הנוער העירוניות, תנועות וארגוני הנוער פעולות ייחודיות שנוצרו כמענה לצרכי השעה הייחודיים ובהן: פעילויות שיא חינוכיות באמצעות פלטפורמות אינטרנט ייעודיות, ביצוע הכשרות לצוותי הדרכה על פעילות אפקטיבית ברשת ועריכת טקסים סביב חגים ואירועים ששודרו ברשתות החברתיות.¹³ המשבר היווה הזדמנות עבור ארגונים ותנועות הנוער אשר הכפילו את היקף המשתתפים בפעילות שלהם. לאור האמור יש לפעול להקמת תשתית מקוונת שתאפשר המשך פעילות חינוך בלתי פורמלי גם בעיתות משבר ולמול האוכלוסיות השונות.

ג. פיתוח כישורים ויכולות

1. הכנסת תכני החינוך הבלתי פורמלי כחלק מיום לימודים ארוך במסגרת תוכנית 585 -

כחלק מההמלצות לאסטרטגייה צמיחה של מערכת החינוך, המליץ הקבינט הציבורי לחינוך על תוכנית 585, לפיה החל מתשפ"א מעבר לשבוע לימודים בן חמישה ימים, שמונה שעות ביום, וחמש בגרויות בלבד. משבר הקורונה הדגיש את הצורך בגמישות בתוכנית הלימודית, דרכי ההערכה ושיטות הלימוד. במציאות החדשה נפרצים גבולות הכיתה הפיזיים ויש שילוב ידיים בין המערכת הפורמלית, הבלתי פורמלית והבית, רצף למידה שנמשך לאורך כל שעות היממה במסגרות שונות. במעבר ליום לימודים ארוך בן 8 שעות יש לשלב במבנה היום את החינוך הבלתי פורמלי על מנת לתת מענה כולל ומגוון ללמידה משמעותית, פיתוח כישורים ומיומנויות וסגירת פערים. למיותר לציין כי ההמלצה לעבור לשבוע לימודים בן 5 ימים בשבוע, הולכת בד בבד עם ההמלצה ל"שישי ערכי" כפי שהובא במסמך זה ובכך לתת מענה ליום השישי.

2. חוג לכל ילד. מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עולה כי ההוצאה הממוצעת של

משק בית על חוגים ושיעורי עזר בשנת 2017 היתה 338 ₪ בחודש. קיימים פערים משמעותיים בין משקי בית בהתאם למצבם הכלכלי מה שמרחיב את הפערים הקיימים

¹³ וייסבלאי אתי, אפריל 2020, פעילות החינוך הבלתי פורמלי בצל נגיף הקורונה, הכנסת - הכנסת - מרכז המחקר והמידע

ממילא- משקי בית בעשירון ההכנסה העליון הוציאו על חוגים פי 7 (778 ש"ח) ממשפחות בעשירון ההכנסה התחתון (110 ש"ח)¹⁴. בדגש על פיתוח מיומנויות וכישורי שפה. דווקא בצל משבר הקורונה, חשיבות פיתוח מיומנויות למידה מקבל משנה תוקף.

3. ישנה הזדמנות לצמצום פערים על ידי מתן אפשרות לכל ילד להשתתף בתוכניות חינוך בלתי פורמלי בדגש על פריפריה חברתית וגיאוגרפית ומגזרים. אלו יכולים להתרחש במסגרת הארכת יום הלימודים, ו/או שישי ערכי כחלק מתוכנית הוליסטית שלוקחת בחשבון את ה- well being של הלומד לצד אפשרות התפתחות במסגרת תחומי עניין.

מוצע להרחיב את תוכנית חוג לכל ילד הפועלת כיום בצפון בעיקר באמצעות החברה למתנ"סים ובמימון משרד החינוך בסך של כ 38 מיליון ש"ח. השתתפות ההורים באשכול 1-5 עומדת על סך של 100 ש"ח בשנה ובאשכול 6-9 על סך של כ 200 ש"ח בשנה. בתוכנית משתתפים ע"פ נתוני החברה למתנ"סים כ 36,000 ילדים 63% מהם ביישובים חלשים (אשכולות 1-3).¹⁵

בשל הצלחת התכנית בצפון מומלץ להרחיב את התכנית לאזורים נוספים באופן דיפרנציאלי כאשר המימוש יהיה הדרגתי על בסיס קריטריונים ותיעדופים בדגש על אוכלוסיות חלשות, פריפריה ומגזרים. בשל החשיפה התקציבית המובנית מומלץ לייצר שותפויות בין מגזריות. כמו כן על מנת להנגיש את התכנית לאוכלוסיות חלשות מומלץ לדאוג למערך הסעות והגברת החשיפה לתכנית. כך שאף ילד לא יישאר מאחור.

4. **העמקה בלימודי שפות** -המיומנויות הרלבנטיות למאה ה-21 כוללות מוכנות וידע של "שפות". אלו יתורגמו לאורך זמן להישגים רוחביים ומתן אפשרות למוביליות חברתית. הלמידה הלא פורמלית יכולה לתמוך או להוות את התשתית ללימוד שפות אלו בצורה יצירתית וחוויתית. לכן מומלץ ליתן דגש במסגרות החינוך הבלתי פורמלי לשפות העיקריות: תכנות, מתמטיקה, עברית ואנגלית.

5. **אוריינות דיגיטלית רב גילאית** - פיתוח מערכים סדורים לפיתוח מיומנויות מקוונות ללמידה עצמית וחקר החל מגיל הגן ובית הספר היסודי. מתן דגש על פיתוח מיומנויות שידרשו במאה ה-21 כגון יזמות, יצירתיות, יכולת לשתף פעולה, רשתיות ועוד באמצעות למידה אקטיבית, למידת חקר ופרויקטים במסגרת החינוך הלא פורמלי.

¹⁴הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לקט נתונים לרגל יום הילד הבין-לאומי 2019, הודעה לעיתונות, 18 בנובמבר 2019, תרשים 14, עמ' 19 בהודעה. הנתונים מבוססים על סקר הוצאות משק הבית של הלמ"ס לשנת 2017

¹⁵משרד החינוך, הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, הערכת התכנית חוג לכל ילד, שנה"ל תשע"ח, נובמבר 2019

ד. הכנה וחיבור לשוק התעסוקה העתידי

יצירת פורטפוליו/גליון מיומנויות שנצברו באמצעות החינוך הבלתי פורמלי- כישורי המאה ה-21 דורשים מיומנויות ויכולות כאשר לחינוך הבלתי פורמלי תפקיד מפתח בהקנייתם. המשמעות של למידה איננה עוד הקניית ידע ושינון אלא מציאת הדרך ללמוד, לשאול שאלות ולפתח את המצפן האישי ללמידה. אנו חיים בעידן של שינויים אקספוננציאליים. אלו מצריכים מוכנות אחרת מכפי שהיתה בעבר. אלו דורשים מעבר מצבירת מידע, אשר נגיש היום בכל מקום, לפיתוח מיומנויות רכות כמו סקרנות ויצירתיות והיכולת לעבד מידע ולשאול שאלות בעולם שמשתנה כל הזמן, וכן יכולת לפיתוח שיח זהות ערכים ובניית בסיס לחיים משותפים. זהו ארגז כלים הכרחי להשתלבות בשוק העבודה העתידי. מוצע כי המיומנויות שנרכשו במסגרת החינוך הבלתי פורמלי יתורגמו לפורטפוליו/גליון של מי שרוכש אותם (master), בסיס לגליון אשר ילווה אותו לאורך החיים ויסייע לו בפיתוח אישי וקידום תעסוקתי ומקצועי וכן בכניסה להשכלה גבוהה.

המשבר כהזדמנות - סיכום

במדינת ישראל מתקיימת מערכת מורכבת ומגוונת של חינוך בלתי פורמלי לצד מערכת החינוך הפורמלית. מערכת החינוך הבלתי פורמלי מאופינת בריבוי שחקנים מהמגזרים הציבורי, השלישי והפרטי. משבר הקורונה הדגיש את נחיצות וחשיבות הגופים הללו והחינוך הבלתי פורמלי בפרט ומהווה הזדמנות וקטליזטור להאצת תהליכים ושינוי פרדיגמות. הקמת משרד ייעודי לנושא החינוך הבלתי פורמלי מהווה שעת רצון, לשינוי ולשימת דגש על החינוך הבלתי פורמלי.

עיקרי ההמלצות האופרטיביות המוצעות במסמך הן חלק מתכנית מקרו-עתידיה כוללת לחינוך בישראל, אשר הוגשה על ידי הקבינט הציבורי לחינוך. ההמלצות נוגעות בנקודות ההתערבות החשובות והדחופות ביותר שצפו כתוצאה מהמשבר וחלקן ניתנות ליישום מיידי. יישומן יניח את התשתית למערכת חינוך בלתי פורמלית מתקדמת שתוכל לתת מענה לאתגרי המאה ה-21 וזאת בשילוב עם מערכת החינוך הפורמלית.

הקבינט הציבורי לחינוך

הקבינט הציבורי לחינוך הוא קואליציה מחויבת של מרבית השחקנים ובעלי העניין באקוסיסטם החינוכי, שת"פ חוצה מגזרים מלמטה למעלה ומלמעלה למטה ששם לעצמו למטרה להוביל לשינוי מערכת

החינוך במדינת ישראל באמצעות שרטוט חזון ומפת דרכים מקרו-עתידיה לפעולתה של מערכת הלימודים במדינת ישראל והפיכתה לאקוסיסטם מוביל בה הלימודים במרכז.

לאור המשבר וכנגזרת של התוכנית העתידיה שתוגש לממשלה, גיבש הקבינט המלצות לתוכנית בנייה והתחדשות מידית של המערכת והאקוסיסטם החינוכי מתוך אמונה כי המשבר יכול וצריך לשמש הזדמנות לצמיחת מערכת החינוך במדינת ישראל.

זוהי שעת רצון, שנת הלימודים הבאה צריכה להתאים את עצמה לנורמלי החדש, יישום ההמלצות המובאות לעיל יובילו להזנקת החינוך הבלתי פורמלי שנות דור קדימה. זה אפשרי.

כותבות המסמך, מיכל שלם ומיכל לבנטל אנדרסון, עו"ד, מייסדות ומנכ"ליות משותפות של **Think Creative** ויועצות אסטרטגיות לקבינט הציבורי לחינוך. מחברות התוכנית "אסטרטגיית צמיחה של מערכת החינוך בעקבות משבר הקורונה".

לפרטים נוספים :

מיכל שלם ומיכל לבנטל אנדרסון, עו"ד

מנכ"ליות ומייסדות **Think Creative**

ויועצות לקבינט הציבורי לחינוך

contact@thinkcreative.org.il

052-6993401 / 050-6214519

תא"ל במיל רם שמואלי ומר אבי קמינסקי

מייסדים במשותף, הקבינט הציבורי לחינוך

cabinetaviram@gmail.com

<https://www.facebook.com/publiccabinetedu>

050-7689342 (רם) / 054-4940491 (אבי)